

Tímarit

Íslenskra samvinnufélaga

18. árgangur.

Efnisyfirlit.

	Bl.
<i>Jónas Jónsson</i> : Heima og erlendis	1
<i>Halldór Stefánsson</i> : Atvinnulífshorfur	24
<i>Jónas Jónsson</i> : Ræða	43
— <i>n</i> — Kaupfélögin	60
<i>Fríðgeir Björnsson</i> : Búauðgiskenningin	71
<i>Jónas Jónsson</i> : Um raunspeki Aug. Comtes	86
— <i>n</i> — Trúnaðarmenn Sambandsins	95
— <i>n</i> — Samvinnumötuneytið	100
— <i>n</i> — Samvinnuskólinn 1923—1924	104
— <i>n</i> — Heima og erlendis	113
<i>Jónas Þorbergsson</i> : Samábyrgðin	130
<i>Jónas Jónsson</i> : Enn um raunspeki Aug. Comtes	157
— <i>n</i> — Kaupfélögin	166
<i>Hallgrímur Hallgrímsson</i> : Þingstjórn	172
<i>Jónas Jónsson</i> : Heima og erlendis	193
— <i>n</i> — Louis Zöllner	203
<i>Þorkell Jóhannesson</i> : Embættin og þjóðin	215
<i>Helgi P. Briem</i> : Um áfengisvarnir Svía	224
<i>Hallgrímur Hallgrímsson</i> : Þingstjórn	232
<i>Gudm. Davíðsson</i> : Lítið til fuglanna	248
<i>Jónas Jónsson</i> : Nýtt landnám á Íslandi	278

Útgefandi: Samband Íslenskra samvinnufélaga
Ritstjóri: Jónas Jónsson frá Hirflu
Reykjavík 1925 - Prentsmíðjan Afa

Um raunspeki Aug. Comtes.

Nú hefir í fáum dráttum verið sagt frá æfi þess manns, sem er í einu faðir raunspekinnar og félagslegra vísinda. Er þá næst að skýra frá aðalatriðunum í kenningum hans og í hverju þær nýngar eru fólgnar, sem þessi einkennilegi heimspekingur hefir bætt við andlega sameign manna.

Merkust af uppgötvunum hans er það, að skapa nýja vísindagrein, félagsfræðina, mannlífsvísindin. Hann myndaði líka það nafn á þessari fræðigrein (*sociologie*), sem notað er á flestum tungum Norðurlálfunnar með því, að bræða saman latneskt orð og grískt. Með því að rannsaka þróun og sögu vísindanna komst Comte á unga aldri að þeirri niðurstöðu, að mannkynið væri jafnan veikt og vanmáttá á hverju því sviði, þar sem ekki væru þekt lög náttúrunnar. Eina ráðið til að drotna yfir náttúrunni væri að skilja rétt edlisög hennar. Og höfuðástæðan til þess, að mönnum líði illa, og mikið ver en þyrfti að vera, væri einmitt sú, að mennirnir skildu ekki sjálfa sig, og allra minst skildu þeir félagslegt samstarf sitt. Það hefir verið sagt, að Comte hafi séð félagsfræðina framundan eins og Móse sá hið fyrirheitna land frá Nebósfjalli, áður en hann dó. Móse sá yfir landið, legu þess og megineinkennin, en lifði ekki til að fara um einstök héruð þess. Svo er og um Comte. Hann sá fyrirfram, jafn skarplega og eftirmenn hans, verksvið og þýðingu félagsvísindanna. Hann sá enn fremur aðstöðu félagsfræðinnar gagnvart öðrum náttúruvísindum, landamerki hennar og aðstöðu við skyldar þekkingargreinar. En Comte entist ekki aldur og heilsa til

sérrannsóknna á einstökum sviðum félagsmálanna. Hann var hinn mikli landfundamaður, nokkurskonar Leifur hepni í heimi vísindanna, maður sem finnur nýja heimsálfa, fyrir mannkynið, en leggur hana ekki undir plóginn eða herfið. Það gera landnemarnir, sem síðar koma.

Í hinu mikla höfuðritverki Comtes, raunspekinni, eru nokkrar meginuppgötvanir. Ein hin þýðingarmesta er lög málið um hin þrjú stig þekkingarinnar. Önnur er niðurskipun og röð raunvísindanna. Hin þriðja er um það, hversu raunvísindin komast misjafnlega fljótt á reynslustigið, eftir því hve flókið og samsett viðfangsefni þeirra er. Og að lokum er Comte brautryðjandi félagsvísindanna og gefur þeim nafn. Hann skilur fyrstur manna og lýsir skarplega, að félagslífið er í raun og veru háð náttúrulegum, eins og dauða náttúran. Lög félagslífsins eru aðeins miklu flóknari og torfundnari. Verður nú í stuttu máli lýst hverri þessari uppgötvun, þó að margt annað, sem einkennir þennan heimspeking, verði ekki tekið til meðferðar.

Comte telur, að mannkynið hafi í þekkingarleitinni stigið þrjú hækkandi skref. Fyrst kom goðfræðistigið, þá frumfræðistigið og loks vísindastigið. Aðeins tiltölulega fáir einstaklingar í hinum mentuðustu löndum hafa komist á þriðja stigið. Miklu fleiri hafa ekki komist nema á annað þrepið, og flestir eru enn á hinu fyrsta. Að dómi Comtes hlýtur mannkynið að vera vanmáttugt og ofurselt varanlegum og margbreyttum hörmungum, meðan það getur ekki lyft sér á efsta stigið, skilið náttúruleg félagslífsins og notfært sér þá þekkingu eins og nú er gert í siglingum, verkfræði, læknisfræði o. s. frv., þar sem hin vísindalega þekking hefir kent mönnum að drotna yfir náttúrunni.

Goðfræðistigið er elst. Mannkynið komst á það stig, er það byrjaði að trúá á yfirnáttúrlegar verur, og gera ráð fyrir, að þær blönduðu sér í mannlegt líf. Enginn vafi er á, að áður, um óralangan tíma, hafði mannkynið enga hug-

mynd eða skoðun um yfirnáttúrlegt líf fremur en dýrin. Spencer hefir manna best útskýrt uppruna ófullkominna trúarbragða. Telur hann að draumar niir hafi hjálpað villimönnum til að álykta, bæði að hver maður hefði sál og líkama, og í öðru lagi að sálin héldi áfram sjálfstæðu lífi, þótt líkaminn eyddist. En af þessum tveim uppgötvunum mátti draga ótal margar ályktanir. Sálir manna og jafnvel dýra héldu áfram að lifa eftir dauða líkamans. Þær þurftu einhvern dvalarstað og smátt og smátt fjölgaði í heimi andanna. Náttúran verður þá öll kvik af lífi, sem oftast er ósýnilegt. Vötn, skógar, lækir, steinar, fjöll, hafið, himintunglin o. s. frv. eru bústaðir fyrir andana. Sumir eru góðir, aðrir vondir. Þeir blanda sér stöðugt í líf manna, hver eftir sínu eðli. Suma þarf að varast. Aðra þarf að blíðka og vinna til fylgis og hjálpar. Fyrir menn, sem trúa á tilveru óteljandi yfirnáttúrlegra vera, verður óhjákvæmileg nauðsyn að skýra allar gátur tilverunnar á þann hátt, að gera ráð fyrir íhlutun frá þeirra hendi. Ef ekki rignir, er það af því að yfirnáttúrlegir andar, sem ráða yfir regninu, hafa ekki viljað láta það falla. Ef skepnur veikjast, er það sök óvinveittra anda. Menn á þessu stigi sjá alstaðar merki um framtak úr hinum ósýnilega heimi. Þar liggja öll hin hærri rök. Þeir sem skilja þrár og fyrirætlanir andanna, vita alt, því að lengra verður ekki komist.

Í hinum fyrstu og lægstu trúarbrögðum er gert ráð fyrir óteljandi yfirnáttúrlegum verum. Síðar fækkar goðunum. Forn-Grikkir, Rómverjar og Norðurlandabúar, um það leyti, sem Ísland bygðist, trúðu á goðafjölskyldur. Goðin skiftu með sér verkum, nokkuð líkt og nú er gert um ráðherrastörf í lýðfrjálsum löndum. Eitt goðið hafði yfirstjórn hernaðar, annað jarðyrkju, þriðja siglingar, fjórða verslun, fimta ástir, sjötta skáldskap o. s. frv. Smátt og smátt týndu þessir mörgu guðir tölunni. Upp af fjölgyðistrúnni spratt eingyðistrú. Af því stigi er skamt til algyðistrúar, þ. e. að gera ráð fyrir að einn ósýnilegur kraftur fylli alla tilveruna í hinum sýnilega heimi. Á grundvelli þessara trúarhugmynda mynda þjóðirnar síðan hugmyndir

sínar um öll mannleg viðskifti, og hvað sé rétt og rangt í skiftum manna milli. Fólk, sem hefir vanist á að setta sig við einveldi í andlegum málum, kann vel við harðstjórn í félagsmálum, bæði í heimilinu og ríkinu.

Næst kemur frumfræðistigið. Landamerkin á milli þeirra tveggja lífsskoðana eru víða óglögg. Þegar þróun goðfræðihugmyndanna hefir náð vissu hámarki, er hugsun mannsins fyr en varir komin yfir í nýjan heim, frumfræðina. Á goðfræðisstiginu leitast menn við að skýra öll fyrirbrigði með áhrifum frá lifandi, persónulegum, en yfirnáttúrlegum verum. Í frumfræðinni er leitað að skýringum á vandamálum tilverunnar í hugrænum líkingum, stefnum eða öflum. Menn gera ráð fyrir dularfullum en þó ópersónulegum kröftum, tala um lífskraft, efniskraft o. s. frv. Að síðustu leitast frumfræðingar við að láta öll þessi ólíku öfl hverfa í eitt, nokkurskonar frumkraft heimsins. Eins og goðakenningar hins fyrsta stigs, enda og ná hámarki í eingyðistrú, þannig endar frumfræðin í algyðislífsstefnunni. Bæði á goðfræði- og frumfræðistiginu leitast menn við að skilja og skýra til fulls insta eðli, upphaf og endalok allrar tilverunnar.

Að dómi Comtes var frumfræðistigið einskonar brú úr goðfræðinni yfir í land reynsluvísindanna. Þegar hugmyndirnar um afskifti yfirnáttúrlegra vera fullnægðu ekki lengur skilningi manna, leituðu þeir lengra, og grafa dýpra eftir kjarnanum. Í þeirri leit væri frumfræðin nauðsynlegur og óhjákvæmilegur áfangi, en heldur ekki meira.

Frumfræðin leitar að orsökum, en raunvísindin að náttúrulögum. Á vísindastiginu er aðeins spurt um staðreyndir, þær traustustu og fullkomnustu, sem hægt er að fá. Frá þeim föstu meginundirstöðum má síðan álykta jafnlangt og forsendurnar leyfa. Starfsaðferð goðfræðinga og frumfræðinga er að hugsa um tilveruna, reyna með skarpskygni hugans að finna hina réttu lausn. En vísindin rannsaka, athuga, bera saman staðreyndir, og finna þannig orsakasambandið í hinum sýnilega heimi, eða náttúrulögin sjálf. Vísindin gera ráð fyrir, að nátt-

úrulögin séu eilíf og óbreytanleg. Spekingar Forn-Grikkja bygðu á þeim skoðunarhætti stærðfræðilega stjörnufræði. En síðan á endurreisnartímanum hefir hver snillingurinn af öðrum beitt sömu starfsaðferð í ólíkum fræðigreinum. Bacon, Galilei og Descartes hafa tekið við af Grikkjum og eru þannig í víðasta skilningi feður vísindanna og raunspekinnar. Þar sem fyrirbrigðin eru einföldust og minst samsett, hafa vísindin fyrst komist að fastri niðurstöðu um náttúrulögin. En jafnvel á þeim sviðum, þar sem lögmál náttúrunnar eru ekki enn fundin, verður að gera ráð fyrir, að þau séu engu að síður til, aðeins ekki skýrð og skilin enn. Þetta á allra helst við í félagsfræðinni.

Goðfræðin og frumfræðin leitast við að skilja og skýra dýpstu gátur tilverunnar, upphaf og endalok allra sýnilegra og ósýnilegra fyrirbrigða. Vísindin spyrja fyrst og fremst um lögmál náttúrunnar, hverjum lögum náttúrukraftarnir hlýða, án þess að grafast eftir því, sem engin leit eftir staðreyndum getur fundið svar við. „Að sjá til að spá“ skyldi vera kjörorð raunspekinnar. Að skilja náttúrulögin til að geta drotnað yfir náttúrunni, var þá takmarkið. Þegar vísindamennirnir sækja fram í þekkingarleitinni, er sigur þeirra með tvennu móti. Fyrst að auka þekkinguna, hina andlegu sameign allra síðaðra manna. Í öðru lagi að gefa mannkyninu töfralykil að gæðum náttúrunnar til að fullnægja mannlegum kröfum.

Í spor hinnar hugrænu þekkingar í vísindunum hafa fylgt ótölulegar breytingar í iðnaði og allri framleiðslu. Með vaxandi reynslu og þekkingu á sálarlífi og skapgerð manna finnast líka, að því er Comte hyggur, náttúrulög þau, er stýra gerðum manna. Þá munu uppgötvanir á því sviði valda jafnmiklum straumhvörfum í þróun einstaklinganna og félagslífs, eins og þegar hefir orðið í efnafræði, eðlisfræði, læknisvísindum o. s. frv.

Comte gerir ítarlega grein fyrir því, hvað hann á við með orðinu reynsla, þegar talað er um raunspeki og raunvísindi. Fyrst að slík þekking sé traust og veruleg, byggð á staðreyndum. Í öðru lagi að þekking-

in sé n y t s ö m og miði að því að bæta félagslífið og lífskjör einstaklinganna, en ekki tóm t orðskrúð og dægradvöl. Í þriðja lagi að slík þekking sé föst og ákveðin, ekkert nema skýring á staðreyndum hins sýnilega heims.

Annað meginviðfangsefni Comtes var að finna hina eðlilegu afstöðu raunvísindanna innbyrðis. Goðfræðingar og frumfræðingar höfðu hver á sinni tíð samræmt lífsskoðanir sínar við þá þekkingu, er menn þá höfðu um alheiminn. Nú var það hlutverk raunspekinnar að sameina með nokkrum hætti niðurstöður hinna einstöku raungæfu vísindagreina. Comte taldi að vísu ekki að hægt væri að finna eina allsherjarskýringu, þar sem fólgin væri niðurstaða allrar vísindalegrar starfsemi. En að hans dómi var aðferðin hin sameinandi brú. Allir menn, sem störfuðu að þekkingarleit á grundvelli vísindanna, hefðu sömu vinnuáferð. Þeir athuga staðreyndir hins sýnilega heims og draga af því ályktanir. Nú var vandinn sá, að finna hvað af þekkingarleit mannsandans var vísindaleit, og hverjar voru megingreinar slíkrar starfsemi.

Comte taldi þessar fræðigreinar sumpart komnar á þriðja stigið. sumpart geta og hljóta að komast það: Stærðfræði, stjörnufræði, eðlisfræði, efnafræði, líffræði og félagsfræði. Tvent einkennir þessa flokkun. Fyrst, eins og Comte sagði, að hún er í samræmi við þróun þessara þekkingargreina. Stærðfræðin komst fyrst á vísindastigið, þar næst stjörnufræðin. Félagsfræðin kemur seinast, var meira að segja ófleygur ungi í hreiðri á Comtes tíma. Í öðru lagi samsvarar þessi röð að því leyti, sem nokkur röðun getur, framþróunarkenningu, eins og Darwin skýrði hana. Himinhnettirnir eru í sinni núverandi mynd elstir af sýnilegum hlutum. Mennirnir og samlíf þeirra yngst, en jafnframt samsettasta fyrirbrigðið, eins og síðar verður vikið að.

Eins og áður er tekið fram, var Comte, ef um sérnám var að ræða, fyrst og fremst stærðfræðingur. Honum var því ljósara en mörgum öðrum heimspekingum þýðing

stærðfræðinnar. Eðli hennar og hlutverk er þó að dómi Comtes alveg sérstakt meðal raunvísindanna. Stærðfræðin fæst í sjálfu sér ekki við sýnilega eða ápreifanlega hluti, heldur eingöngu hugmyndir. En hún er nauðsynlegt áhald, eða rannsóknartæki við allar aðrar greinar raunvísindanna.

Comte dæmdi þroskastig hverrar af hinum umræddu vísindagreinum eftir því, hversu mikið vald þekking þeirra veitti yfir efnisheiminum eða félagslegum fyrirbrigðum. „Sjá til að spá“ var mælikvarðinn. Þar sem hægt var að sjá fram í tímann, spá af reynslu hins undangengna um hvað koma myndi í framtíðinni, þar var vísindastiginu náð. Stjörnufræðin var elst af raunvísindunum, þeim er beinlínis skýra efnisheiminn. Hún er líka fullkomnust að áliti Comtes, hefir fyrst og greinilegast felt fjaðrir hinna fyrri þróunarstiga, og getur mest og best sagt fyrir um framtíðina. Spádómar stjörnufræðinnar segja fyrir óörðna hluti um gang himintungla, jafnvel svo að öldum skiftir. Rannsóknir Keplers, Newtons og annara stjörnufræðinga hafa leitt til þess, að nú þekkja menn þau lögmál, sem himinhnettirnir hlýða, með óbreytilegri nákvæmni öld eftir öld. Af því að þessi þekking er nógu nákvæm og nógu tæmandi, geta stjörnufræðingarnir s þ á ð. Þeir byggja á því, sem þeir hafa s é ð. Slík þekking gerir mannkynið að drotnara efnisheimsins. Á þekkingu stjörnufræðinganna og spásögnum um óbreytileika náttúrulagann, er bygd öll farmenska og siglingar, svo að segja frá elstu tímum.

Næst kemur eðlisfræðin. Þar verða spádómarnir til-
tölulega færri, og framsýnin minni. Stjörnufræðin byggir á þyngdarlögmálinu, og skýrir hreyfingar himinhnattanna. Eðlisfræðin rannsakar og skýrir eðli hitans, ljóssins, hljóðsins, rafmagns, segulafls o. s. frv. Comte segir, að meginíð af hinni efnalegu menningu nútímans sé ávöxtur af síaukinni vísindalegri þekkingu í eðlisfræði.

Efnafræðin er sem raunvísindi yngri en eðlisfræðin. Verksvið hennar er að skýra efni hins sýnilega heims, aðgreina frumefnin, og rannsaka frumeindirnar. Efnafræðin fæst bæði við hið dauða efni hinnar umlykjandi náttúru og

efnið í líkómum manna, dýra og jurta. Viðfangsefnið verður hér æ flóknara, einkum þegar kemur að lífrænni efnafræði. Þaðan er ekki nema stutt skref yfir í sjálfa lífræðina.

Á dögum Comtes uppgötvuðu náttúrufræðingar frumuna, eða hið lifandi hvolf, sem er nálega eins í mönnum, dýrum og jurtum. Sú uppgötvun bygði brú á milli læknisfræði, dýrafræði og grasafræði, sem áður sýndust fjar-skyldar þekkingargreinar. Líffræðin nær yfir öll þessi svið. Hún útskýrir hin sameiginlegu einkenni alls sem lifir. Þegar þess er gætt, að öll læknis- og sjúkdómafræði, öll heilsufræði og uppeldisfræði verða að byggja á niðurstöðum líffræðinnar, sést hvílíka geysipýðingu fyrir mannkynið er að allri aukinni vísindalegri þekkingu á þessu sviði.

Efsta deild mannlegrar þekkingar var að dómi Comtes félagsfræðin, sú vísindagrein, er hann taldi sitt meginhlutverk að skapa. Félagsfræðin nær yfir öll mannleg viðskifti, frá því að tvær manneskjur taka höndum saman til að vinna verk, sem einum er ofvaxið, og alt til stærstu ríkja, þar sem miljónir manna mynda félagsheildina (Rómaveldi, kaþólska kirkjan). Margar gamlar fræðigreinar, saga, þjóðafræði, lögfræði, heimspeki, siðfræði og hagfræði eru hver um sig aðeins einn þáttur mannlífsvísindanna. Félagsfræðin á að ná út yfir öll mannleg sambönd, finna og útskýra náttúrulögmál mannlegrar þróunar og rétttrar hegðunar.

Ein af meginskýringum Comtes er sú, að hver fræðigrein komist því fyr á vísindastigið, sem viðfangsefni hennar er einfaldara og ósamsettara. Stjörnufræðin varð þessvegna fyrst vísindaleg. Lögmál hennar voru léttfundust og auðskýrðust. En félagsfræðin kemur seinast í röðinni. Þar er viðfangsefnið fjölbreytilegast og sundurleitast. Hver manneskja er lítill hlekkur í þeirri miklu keðju. Mis-
munandi eðli, þarfir, kröfur og mentun manna gera framkomu þeirra, er margir vinna saman, torskylda og lögmál mannlífsins ekki auðfundin.

Síðari helmingurinn af hinu mikla höfuðverki Comtes

er um eðli félagsvísindanna og byrjun að útskýringum. En þegar sleppir hinum almennu „logisku“ rannsóknum, sem nú hefir verið sagt frá, hafa félagsmálaskýringar Comtes ekki mikið gildi. Hann hafði fundið hið nýja land félagsvísindanna, en ekki gert af því nákvæmt landabréf, bygt þar borgir eða lagt um það vegi og járnbrautir. Aðrir hafa tekið við þar sem brautryðjandinn hætti. En margar erfiðustu gátunnar sýnast vera óleystar enn. Enginn einn maður getur tekið í þeim efnum með heillar aldar taki.